

The History of Customs Affairs on Ukrainian Lands in the Works of Contemporary Ukrainian Economists and Lawyers (since 2010)

UDC: 94(477):336.24.07 "2010"

DOI: <https://doi.org/10.15421/172380>**Diachok Oleh**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-0307-8159>, oleg.dyachok@gmail.com*University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Significance. This article is dedicated to the analysis of the recent years' publications on the history of customs affairs in Ukraine within the works of contemporary Ukrainian economists and administrative-law scholars. The reason behind this is the emergence of a series of interdisciplinary publications on the topic that should take into account the approaches and achievements of three disciplines – history, law, and economics.

The purpose of the article is to determine the scientific level and interdisciplinary connections of publications fully or partially devoted to the history of customs affairs in Ukraine, authored by representatives of economic and administrative-legal sciences.

The results of the article comprise a critical analysis of the periodization and content of the history of customs affairs in Ukraine published in scientific articles, dissertations, textbooks, and manuals by representatives of economic and administrative-legal sciences. It has been established that the flawed periodization proposed by a group of authors in 2005 was reproduced in the 2010 textbook, and some articles and dissertations uncritically borrowed it from the latter. Many works lack mentions of the customs system on Ukrainian lands that were part of various states since the mid-14th century, as well as references to the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State.

On the other hand, research dedicated to a specific historical period or region has more qualitative content.

The conclusions drawn are that a significant portion of experts in the field of economics and administrative law are largely unfamiliar with the substantial achievements of contemporary Ukrainian historians and historical sources. Consequently, this leads to erroneous claims and large gaps in historical periods. We believe that concise articles attempting to characterize the entire millennia-long history of customs affairs on Ukrainian lands are unproductive. Studies focusing on a specific period or aspect of this issue, as well as research on the history of customs relations in specific regions of our state, have considerably greater value and will contribute to the emergence of new comprehensive works.

Keywords: historiography, history of customs affairs in Ukraine, interdisciplinary research, economics, history of law, administrative law, customs law

Історія митної справи на українських землях в працях сучасних вітчизняних економістів та юристів (від 2010 р.)

Дячок Олег*Університет митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність. Статтю присвячено розгляду публікацій останніх років з історії митної справи України у працях сучасних вітчизняних економістів та правознавців-адміністративістів. Це пояснюється тим, що з'явилася низка таких міждисциплінарних публікацій, в яких мають враховуватися підходи і здобутки трьох наук – історії, права та економіки.

Мета статті полягає у з'ясуванні наукового рівня й міждисциплінарних зв'язків публікацій, цілком або частково присвячених історії митної справи України, написаних представниками економічної та адміністративно-правової науки.

Результати статті полягають у критичному розборі періодизації та змісту історії митної справи України, оприлюднених у наукових публікаціях, дисертаційних дослідженнях та підручниках і посібниках представників економічної та адміністративно-правової науки. Встановлено, що хибна періодизація, запропонована колективом авторів у 2005 р., була відтворена у підручнику 2010 р., а з останнього її некритично запозичили автори кількох статей і дисертації. У багатьох працях відсутні згадки про митну систему на українських землях, що з середини XIV ст. входили до складу різних держав, а також про Українську Народну Республіку та Українську Державу.

Натомість якіснішими за змістом є дослідження, присвячені окремому часовому періодові або певному регіону.

Зроблено **висновки**, що значна частина фахівців у галузі економіки та адміністративного права практично необізнані з солідним доробком сучасних вітчизняних істориків, з історичними джерелами, наслідком чого є хибні твердження та пропуски значних часових періодів. Вважаємо, що невеликі за обсягом статті, в яких автори намагаються охарактеризувати усю багатоглобальну історію митної справи на українських землях є непродуктивними. Значно вищу цінність мають студії, в яких розглянуто окремі періоди чи певний аспект даної проблематики, а також дослідження з історії митних відносин у окремій місцевості нашої держави, що сприятиме появі нових синтетичних праць.

Ключові слова: історіографія, історія митної справи України, міждисциплінарні дослідження, економіка, історія права, адміністративне право, митне право

Стаття надійшла / Article arrived: 07.07.2023

Схвалено до друку / Accepted: 31.08.2023

Вступ.**Постановка проблеми.**

Митниця у кожній державі у будь-який період відіграла важливу роль. З відновленням незалежності України у нашій державі була створена власна митна система, почалася підготовка відповідних кадрів і закономірно суттєво розширилися наукові дослідження різних аспектів, пов'язаних з функціонуванням митниці, зокрема її історії. Побачило світ чимало публікацій істориків, істориків права, митників-практиків, як узагальнюючих, в яких проаналізовано митні відносини на території сучасної України від найдавніших часів до сьогодення (Чорний, 2000; Колесников, Морозов, Виноградов, Дячок, Архірейський, Дук, Павлов, 2006; Колесников, Архірейський, Дячок, Морозов, Шуляк, Бочаров, & Дук, 2010), зокрема й 2-томник "Економічна історія України" (Смолій, 2011), підготовлений науковцями Інституту історії України НАН України, так і присвячених певному історичному періоду чи регіону. Під митними відносинами ми розуміємо комплекс суспільних відносин, що виникають із приводу: а) формування й реалізації митної політики; б) правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності та митної служби і його практичної реалізації; в) організації й функціонування митних органів.

Оскільки у багатьох вищих навчальних закладах створені спеціалізовані кафедри митної справи (або митної справи та оподаткування тощо), то публікації на історичну тематику почали з'являтися з-під пера економістів і правників-адміністративістів. Такий інтерес можна вважати закономірним, оскільки становлення та розвиток митних відносин включає політичну, економічну, правову складові. Але це вимагає відповідного методологічного підходу, на якому акцентував увагу В. М. Орлик, досліджуючи податкову політику в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст.: «історія податкової політики, як і всієї фінансової, лежить у площині перетину інтересів трьох наук – власне історії, права та економіки. Такий міждисциплінарний підхід вимагає використання їхнього науково-методичного інструментарію...» «... для створення об'єктивної синтетичної картини ... та винесення уроків із досвіду минулого дослідження повинно мати комплексний і міждисциплінарний характер, а його концептуальні засади повинні ґрунтуватися на синтезі методів традиційних наук – історії, правознавства та економіки». Він також вказав на необхідність чіткого визначення понятійно-категоріального апарату, оскільки зміст юридичних та економічних термінів з часом змінювався (Орлик, 2008, с. 188–189). Важливість такого підходу відзначив В. Б. Молчанов (2009, с. 214) у рецензії на монографію дослідника. Зрозуміло, що автори таких міждисциплінарних досліджень мають знати доробок колег із суміжних

наукових галузей, зокрема, економісти і правники мають бути обізнаними з досягненнями історичної науки.

Обрання 2010 р. як нижньої хронологічної межі для аналізу пояснюється принаймні двома причинами. По-перше, в Академії митної служби України (з 2014 р. – в Університеті митної справи та фінансів) почалося видання спеціалізованого збірника наукових праць «Історія торгівлі, податків та мита», який виходив до 2020 р. включно (Дячок, 2016; Дячок, 2020). На однойменній XV міжнародній науковій конференції (2022 р.) колишній керівник митної служби Республіки Польща Веслав Чижович зазначив, що це був єдиний журнал у світі, присвячений історії митниці. По-друге, у 2010 р. побачив світ підручник, на який активно посилаються і фрагменти якого відтворюють у своїх публікаціях економісти та юристи-адміністративісти.

Стан історіографічної розробки.

У такому аспекті питання розглядається вперше у вітчизняній історичній науці.

Метою статті якраз і є з'ясування наукового рівня й міждисциплінарних зв'язків публікацій, цілком або частково присвячених історії митної справи України, написаних передовсім представниками економічної та адміністративно-правової науки й оприлюднених останніми роками.

Результати дослідження.

Зразу звертає на себе увагу періодизація історії митної справи, запозичена авторами наукових публікацій з одного й того ж підручника з митної справи. Його підрозділ 1.1. «Історичний розвиток митної справи в Україні» починається так: «Періодизацію історії митної справи в Україні можливо умовно розподілити на 6 етапів:

I – докиївський період в історії митної справи на українських землях (V ст. до н. е. – VIII ст. н. е.).

II – період Київської Русі та монголо-татарського панування (XI–XVII ст.).

III – період запорізького козацтва – Гетьманщини (XVI ст. – перша половина XVIII ст.).

IV – період входження українських земель до Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).

V – митна справа в Україні у радянську добу (1917–1991 рр.).

VI – період становлення та розвитку митної справи у період незалежності української держави (з 1991 року)» (Дубініна, Сорокіна, & Зельніченко, 2010, с. 11).

Автори підручника не вказали джерело, з якого вони запозичили цю періодизацію. Ним є видана 2005 р. змістовно досить неякісна книга «Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси» (Дідусенко, Пахневський, Лисицький, Костюк, & Мавродій, 2005, с. 8–9), не зазначена вона й у списку рекомендованої літератури. Керівник авторського колективу П. М. Дідусенко досить

активно її просував. Зокрема, він двічі звертався до керівництва Академії митної служби України з пропозицією придбати певну кількість примірників з метою використання у навчальному процесі. Не отримавши позитивного результату, він навіть скаржився до Секретаріату Президента України (Дячок, 2013в). На вказану книгу у журналі «Митна справа» ми з колегами опублікували рецензію «Нові казки про митницю» (Архирейський, Дячок, Колесников, & Морозов, 2007).

Наведена періодизація відтворена у кількох публікаціях останнього часу:

1) статті 2012 р. трьох авторів (доктор економічних наук, професор, кандидат економічних наук, доцент і магістр). Щоправда, тут наведено п'ять періодів (без першого), а XI–XVII ст. трактується як період Київської Русі, без монголо-татарського панування. Посилання у тексті неправильне (Філіппова, Масленніков, & Іванова, 2012).

2) статті 2018 р. трьох кандидатів економічних наук, доцентів з «глухим» посиланням на підручник, тобто без зазначення конкретної сторінки (Найденко, Єніна, & Костяна, 2018).

3) у статті 2018 р. інших трьох економістів (одного доктора наук і двох кандидатів наук). Хоч вона присвячена розвитку митної системи Незалежної України, автори усе ж вирішили на початку навести ту саму періодизацію (Мельник, Адамів, & Тодошук, 2018), пославшись без зазначення сторінок на той самий підручник і чомусь на нашу колективну монографію (Колесников та ін., 2010), хоч подібного у ній немає. Між іншим, у примітці до цієї статті зазначено, що вона «містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного (так у тексті. – О.Д.) фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом» (Мельник, Адамів, & Тодошук, 2018, с. 4., прим. 1). Безперечно, фундаментальність наукових досліджень полягає не у тому, щоби скопіювати текст з підручника.

4) у невеликій статті 2020 р. з юриспруденції (Лемеха, 2020, с. 57, 59, 61, 62) тричі (в анотації, у викладі основного матеріалу та у висновках) з «глухими» посиланнями на підручник і статтю трьох кандидатів економічних наук, зазначену у позиції 2. Чому в цій компанії виявилася інша наша колективна монографія, де навіть немає такої термінології, проте виділено не шість, а вісім періодів (Колесников, Морозов, Виноградов, Дячок, Архирейський, Дук ... Павлов, 2006, с. 12–13), важко сказати. Можливо для збільшення позицій у списку літератури.

5) у статті 2020 р. двох юристів – студента й кандидата юридичних наук, доцента (Яковенко, & Шолкова, 2020, с. 338–339).

6) у докторській дисертації 2021 р. з адміністративного права автора статті, вказаній у позиції 4, із завершенням шостого періоду 2012 роком. І знову з посиланням на нашу колективну

монографію, в якій немає такої періодизації (Лемеха, 2021, с. 153, 380).

До наведеної періодизації зразу виникає ціла низка запитань. До першого періоду повернемося пізніше. Із вказаних хронологічних меж витікає, що другий період ще не закінчився, а третій уже почався. І тривало це «накладання» періодів упродовж двохсот років. А куди поділися IX й X століття, якщо перший період закінчився у VIII-му столітті, а другий почався в XI-му? Давньоруська держава з центром у Києві утворилася лише в XI ст.? Чи раніше, а до XI ст. в ній не було митних відносин (цей термін, на наш погляд, є прийнятнішим для давніх часів, ніж «митна справа»)? А монголо-татарське панування тривало до XVII ст.? (Авторам однієї зі статей (Філіппова, Масленніков, & Іванова, 2012) можна поставити інше питання: «Невже період Київської Русі завершився у XVII ст.»). На українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського, Корони Польської, Речі Посполитої, Кримського ханства, Османської імперії, Угорщини, Молдови, Московії митниць не було? Назва четвертого періоду некоректна: значна частина українських земель увійшла до складу Російської імперії раніше, та й імперська митна система була поширена на Гетьманщину уже з 1754 р. А от вести мову про радянську митну систему в Україні у 1917 р. точно не можемо. Не знайшлося місця в періодизації Українській Народній Республіці, Українській Державі гетьмана П. Скоропадського. Опинилися поза нею й українські землі, що у міжвоєнний період не входили до складу СРСР.

Слід зазначити, що у підручнику, на який посилаються автори статей, 700-літня історія митних відносин на українських землях умістилася у чотири коротких абзаци: «договори з греками»; друга половина XI ст. – XIII ст.; монголо-татари; XV–XVIII ст., запорозькі козаки (Дубініна, Сорокіна, & Зельніченко, 2010, с. 13).

Якщо деякі автори запозичили з підручника лише періодизацію, то у двох статтях (трьох кандидатів економічних наук та правознавця-адміністративіста) виявлено відтворення цілих абзаци або дослівно, або з невеликими змінами.

Отже, у статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної та О. В. Костяної (2018, с. 507) читаємо таке. «Для становлення митної справи великий внесок зробили скіфські племена (праслав'яни), які з'явилися у степах Причорномор'я на початку VII ст. до н. е. і які тисячоліттями господарювали в степах Євразії та, окрім війн, займалися торгівлею з грецькими колоніями. Вони мали успіх у зерновому землеробстві та змогли перетворити цей процес на товарне виробництво, запропонували світу зерно, хутро, мед та віск в обмін на вино, ювелірні прикраси та інші предмети розкоші. Також саме праслав'яни, коли грецькі переселенці почали освоєння Північного Причорномор'я та Криму,

зробили прорив у розвитку митної справи. Вони купували в орачів зерно, продукти тваринництва та хутро, а експортували у північні “варварські” землі прянощі, маслини, вина, олію, посуд, прикраси тощо і хоча греки використовували населення земель у своїх інтересах, тим самим відкрили праслав’янам шлях до взаємодії з південними народами Малої та Середньої Азії і Візантії».

Скіфські племена, вони ж праслов’яни (а саме так українською мовою!) тисячоліттями господарювали в степах чи тисячоліттями торгували з греками? Якщо друге, то немає тому жодних доказів. Виникає також питання: а де тут митна справа. І у чому полягає прорив у її розвитку? На підставі чого зроблені такі висновки? В «Історіях» Геродота, чи не найважливішому писемному джерелі про скіфів, є всього лише одне речення про вирощування пшениці на продаж: «Над алізнами живуть скіфи оратаї, які сіють пшеницю не для їжи, а на продаж» (Геродот, 1993, с. 184). А про скіфські митниці нічого немає.

Про тисячолітнє господарювання скіфів у степах Євразії є у згадуваній книзі п’яти авторів (Дідусенко, Пахневський, Лисицький, Костюк, & Мавродій, 2005, с. 19), а от про «прорив» скіфів у митній справі автори підручника, очевидно, придумали самі, а потім у них це запозичили автори статей.

Натомість про регулювання торгівлі та стягнення мита у грецьких колоніях Північного Причорномор’я відомо. Цьому присвячені публікації сучасних українських дослідників (Колесников, 2012; Колесников, 2013; Гавриленко, 2010, с. 21, 23). Є про митні відносини на території Півдня України, передовсім Ольвії, підрозділи у монографії та кандидатській дисертації В. К. Ковальського (2000, с. 20–24; 2004). І принаймні у підручнику О. П. Гребельника (2014, с. 68–69) зазначено, що митно-тарифні відносини на території України починаються з VI ст. до н. е. й пов’язано це з грецькими містами державами Північного Причорномор’я.

Тут слід повернутися до хронологічних рамок першого періоду: V ст. до н. е. – VIII ст. н. е. Ні автори підручника, ні автори статей, котрі запозичили відповідний матеріал з підручника, не вказують, коли саме скіфи (праслов’яни), котрі з’явилися у Північному Причорномор’ї у VII ст. до н. е., здійснили «прорив» у митній справі. Зазначають, що це сталося «коли грецькі переселенці почали освоєння Північного Причорномор’я та Криму». Але ж освоєння почалося з VII ст. до н. е.

Твердження, наведене у наступному абзаці статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної та О. В. Костяної (2018, с. 507) з посиланням на той самий підручник, виглядає досить дивно. «Варто зазначити, що володарі Хазарського каганату (держави, яка утворилась у середині VII ст.) не тільки стягали зі слов’янських племен данину, а й збирали з іноземних купців торгове мито, чим

перешкоджали вільній торгівлі проукраїнських племен із Візантією та іншими державами». Будь-яка держава збирає з іноземних купців мито! Це одне із джерел наповнення державного бюджету. Та й самі автори статті на тій самій сторінці зазначають, що «митна справа – це захист національного ринку й національного виробника, а також джерело надходжень до державного бюджету», а з «появою міст виникає і необхідність політичного устрою, на утримання якого справляються різноманітні податки і збори, зокрема з торгівлі та переміщення товарів» (Найденко, Єніної, & Костяної, 2018, с. 507). То невже Хазарський (саме так українською мовою!) каганат міг діяти інакше? І чому племена проукраїнські, а не праукраїнські?

Обидва абзаци статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної та О. В. Костяної є незначною переробкою фрагменту згаданого підручника (Дубініна, Сорокіна, & Зельніченко, 2010, с. 12).

Після «прориву» скіфів (вони ж праслов’яни) на північночорноморських теренах, через 2 абзаци, на тій самій сторінці, автори-економісти стверджують: «Перші згадки про митні платежі на території сучасної України належать до IX ст. Саме за цих часів були підписані дві торговельні угоди з Візантією, які були названі “договори з греками”». Вони не тільки зумовлювали зовнішні зв’язки стародавньої Русі, а й фіксували подальший розвиток зовнішньоторговельної (митної) справи» (Найденко, Єніної, & Костяної, 2018, с. 507). Це ж саме, слово в слово, читаємо у юридичній статті Р. І. Лемехи (Лемеха, 2020, с. 59). В обох статтях немає посилання. Але пошук нас знову приводить до підручника з митної справи, де подано трохи більше інформації, а саме вказані договори 907 і 944 рр. й лаконічно викладено їхній зміст (Дубініна, Сорокіна, & Зельніченко, 2010, с. 12–13).

У вказаних статтях, як і в підручнику, випадають цілі століття. Аналогічно й у статті С. В. Філіппової, Є. І. Масленнікова та К. В. Іванової (2012, с. 98–99) після «договорів з греками» зразу ж йде універсал Богдана Хмельницького 1654 р. Щоправда, між ними наведено дві таблиці видів мит XI–XII ст. й XIII–XVI ст., але не вказано джерело інформації.

Потрібно підкреслити, що в історичній науці не залишилося поза увагою Галицько-Волинське князівство (Дячок, 2013а). Є чимало досліджень з історії митниці на українських землях Великого князівства Литовського, зокрема, Л. Ю. Жеребцової (2008), автора цієї публікації (Дячок, 2013б), статті В. Г. Берковського, В. В. Поліщука; короткий аналіз і детальну бібліографію студій наведено в одній із наших статей (Дячок, 2015, с. 341–347). Варто підкреслити, що «митні» артикули (статті) були у всіх трьох Литовських статутах, кодексах, що регламентували різні сфери життя Великого князівства Литовського (Дячок, 2013б, с. 33, 36–37).

Принагідно слід відзначити, що для навчальної літератури з економічних дисциплін (навіть без тверджень, які нічим не підкріплюються) характерна відсутність інформації про кількавіковий період входження українських земель до складу сусідніх держав: після Київської Русі зразу оповідається про визвольну війну середини XVII ст. (Бережний, & Чавикіна, 2008, с. 102).

Короткий виклад митних порядків на Запорозжжі або дослівно запозичений з підручника, як у статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної та О. В. Костяної, або з незначною модифікацією, як у статті Р. І. Лемеха. Звертає на себе увагу така фраза з підручника та статті економістів: «За договором 1649 р. турецького султана з “Військом Запорізьким і народом руським”, тобто з вільною Україною, сторони взяли на себе такі обов’язки: Туреччина – надавати українським купцям право вільно плавати по Чорному та Білому морям зі всіма їх портами...» (Дубініна, Сорокіна, & Зельніченко, 2010, с. 13; Найденко, Єніна, & Костяна, 2018, с. 508). У ній яскраво виявляється незнання авторами історичних публікацій. По-перше, це був не договір, а Проект договору Запорозького Війська з Туреччиною про торгівлю, який видавці універсалів Б. Хмельницького датують 1650-ми роками, зазначивши, що цей документ «за традицією відноситься до документів Богдана Хмельницького» (Універсали Богдана Хмельницького, 1998, с. 67). А Т. В. Чухліб (2010, с. 96, 97) вважає, що цю угоду було укладено 1649 р. й відносить її до т. зв. капітуляцій, якими регулювалися відносини між Османською імперією та європейськими державами, зокрема, й торгіві. Також він підкреслює, що «практичне впровадження цього документу не відбулося із-за війн, які велися на той час Високою Портою з Венеціанською республікою та Українським гетьманатом з Коронаю Польською». По-друге, у сучасного читача виникне закономірне питання: «А яке відношення Османська держава й запорожці мали до далекого Білого моря на півночі?» У підручнику й статті економістів відсутнє пояснення, що це Середземне море, яке турки і кримські татари називали Білим (урешті такою є й сучасна його назва турецькою мовою – Akdeniz). Відповідне пояснення робить цитований з документу фрагмент зрозумілим. Тут слід віддати належне авторові юридичної статті, який не став дослівно репродукувати підручник з митної справи й навів звичні для нашого читача назви морів – Чорне та Середземне (Лемеха, 2020, с. 59).

Про відомий універсал Б. Хмельницького Остафієві Стоматаєнку на збирання податків з іноземних купців від 28 квітня (8 травня) 1654 р. (Універсали Богдана Хмельницького, 1998, с. 142-144). у статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної та О. В. Костяної й у статті Р. І. Лемехи сказано коротше, ніж у підручнику з митної справи. Зокрема, опущено згадку про свідчення Павла Алепського. Варто зазначити, що у монографії Лариси Гвоздик-

Прицак (1999) окремі параграфи присвячені не лише торгівлі, а й складському праву, митницям, імпорту, реекспорту й згаданому договору Війська Запорозького з турецьким султаном. Також мито на землях Запорозької Січі стягували не лише за Богдана Хмельницького, але ще понад сто років, аж до її ліквідації, про що є відповідні публікації (Гальський, 2005, с. 132-252).

Потрібно відзначити, що у статті С. В. Філіппової, Є. І. Масленнікова та К. В. Іванової (2012, с. 99) звертається увага на регулювання справляння мита не лише згаданим універсалом, а й іншими актами середини XVII – початку XVIII ст. (назва «папки й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», очевидно, є хибодруком).

У статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної, О. В. Костяної та статті Р. І. Лемехи текст про період другої половини XVII – XIX ст. є скороченим варіантом тексту підручника (в останньому ще є схеми). У підручнику першій половині XVIII ст. відведено неповних сім рядків, що жодним чином не відображають специфіку митних відносин Гетьманщини у складі Московії / Російської імперії. Але ж є дослідження, присвячені цьому періоду (Ліцоева, 2003а; Ліцоева, 2003б; Головка, 2004; Морозов, 2010; Морозов, 2011; Морозов, 2012). А Ю. І. Головка опублікувала грубезний том джерел (Головка, 2007).

У статті О. Є. Найденка, А. О. Єніної та О. В. Костяної навіть згадки немає про діяльність митниць в Українській Народній Республіці, Українській державі гетьмана П. Скоропадського. Проте у ній читаємо таке. «Митний контроль у найбільш приближеному вигляді до сучасного почав діяти під керівництвом В. Леніна після Жовтневої революції 1917 р., коли у Декреті було встановлено дозвіл на ввезення та вивезення товарів, прописано правила провозу товарів через кордон, визначено поняття контрабанди. Однак слід враховувати, що у ті часи митна служба розвивалась в умовах громадянської війни, голоду, господарської розрухи та товарного дефіциту» (Найденко, Єніна, & Костяна, 2018, с. 508-509). І жодної агресії! Це дещо видозмінений текст підручника (Дубініна, Сорокіна, & Зельніченко, 2010, с. 18). А Р. І. Лемеха (2020, с. 60) своєю чергою скористався статтею економістів, випустивши згадку про В. Леніна.

Але ж публікації про митницю в Українській Народній Республіці є (Гай-Нижник, 2011). Не обійшли дослідники увагою й Українську державу. Зокрема, цьому присвячена частина монографії В. М. Тимощука (2000, с. 241-247, 253-266, 269-274), який розглянув українсько-кримську митну війну, митні відносини Української Держави з Румунією, організацію митної служби, взаємодію кордонців, митників та податківців між собою, а також з німецько-австрійськими союзниками.

Радянську митну службу на території України у міжвоєнний період досліджено Д. В. Архірейським (2013а; 2013б).

Зупинимося ще на одному аспекті статті Р. І. Лемехи, яка присвячена становленню та розвитку митних режимів. На початку автор наводить визначення: «Митний режим є комплексом взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їхній правовий статус, умови оподаткування й обумовлюють їх використання після митного оформлення» (Лемеха, 2020, с. 57), що відповідає визначенню основних термінів і понять, наведеному у Митному кодексі України (2012), однак останній у списку літератури не наведений. Відзначивши, що «Руська Правда» Ярослава Мудрого детально регламентувала систему оподаткування, а основою грошових надходжень були мита і штрафи, автор робить висновок: «Таким чином, поява митних режимів експорту та імпорту, справляння мита за переміщення товарів через кордон були зумовлені реальним економічним чинником – потребою наповнення державної казни, що і натеper є одним з основних завдань Державної митної служби України» (Лемеха, 2020, с. 58). Це ж речення повторене у докторській дисертації автора статті (Лемеха, 2021, с. 153). Однак, викликає сумнів, що такі сучасні поняття, як «митний режим», «митний кордон» ми можемо поширювати на попередні історичні періоди, зокрема застосовувати їх до Давньоруської держави. За великим рахунком, зміст статті взагалі не відповідає темі, оскільки історія становлення та розвитку митних режимів в Україні в ній не розкривається.

У докторській дисертації Р. І. Лемеха шість періодів розвитку митної справи в Україні, запозичених ним з підручника (щоправда, шостий він завершує 2012 роком), запропонував доповнити сьомим «сучасним етапом, пов'язаним із активними процесами євроінтеграції, прийняттям чинного Митного кодексу України, приведенням національного законодавства у сфері митної справи у відповідність до норм та принципів права Європейського Союзу (2012 р. – до теперішнього часу)» (Лемеха, 2021, с. 153, 164). Але так само, як у статті, випадає перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, Корони Польської та інших держав. Це важко пояснити з огляду на те, що автор користувався підручником О. П. Гребельника, зокрема описуючи період Київської Русі, в є цілий підрозділ 2.3 «Регулювання митних відносин за литовсько-польського періоду» (Гребельник, 2014, с. 74-79). Після монголо-татар XIII ст. у дисертації Р. І. Лемехи зразу зазначено, що у XV ст. розпочався «період запорізького козацтва» й козаки у XVI–XVIII ст. торгували з Польщею, Литвою і Південною Росією (два речення). Затим автор переходить до згаданого

договору 1649 р. та Універсалу 1654 р. Достатньо суперечливим виглядає твердження з посиланням на С. Трусова та К. Гальського: «... на рубежі XVII–XVIII ст. на території України та Росії почався процес формування всеросійського ринку, що було зумовлено зростанням виробництва, створенням підприємств мануфактурного типу, спеціалізацією окремих регіонів і розвитком товарно-грошових відносин. Аналогічні процеси відбувались в Україні та Польщі» (Лемеха, 2021, с. 154-155). Зміни, що відбувалися у XVIII ст., описані детальніше, ніж у статті, а от XIX ст. вірніше його друга половина, умістилося у три речення. Посилання на той самий підручник. Так само, як і в статті (як і використаному підручнику) не знайшлося місця у докторській дисертації Р. І. Лемехи Українській Народній Республіці та Українській Державі 1918 р. З монографією Р. І. Лемехи 2020 р., що має таку саму назву, як і дисертація, автор статті не мав змоги познайомитися. Є підстави думати, що історія митної діяльності на її сторінках відображена аналогічно, як у дисертації 2021 р.

Оскільки автори кількох статей у різній мірі запозичували матеріал з підручника з історії митної справи 2010 р., про останній слід сказати ще кілька слів. Наявний у ньому список рекомендованої літератури не містить публікацій істориків. У списку вказано посібник авторитетного ще за радянських часів фахівця К. К. Сандровського. Однак, глава «Митна справа в Україні: нарис історії», якою починається цей посібник (Сандровский, 2000, с. 7-32), за змістом значно якісніша й набагато детальніша. У ній немає пасажів на кшталт прориву скіфів у митній справі, проте є характеристика діяльності митниць на українських землях Великого князівства Литовського, періоду Української Народної Республіки. Автор посилається на дослідження істориків та істориків права, публікації джерел, здійснені у XIX та XX ст. (Сандровский, 2000, с. 106-110).

Окремо слід зупинитися на статті доцентки кафедри правознавства, кандидатки історичних наук О. І. Маложен (2017). У ній немає розглянутої періодизації й «проривів» у митній справі скіфів. Однак авторці залишилися невідомими численні публікації істориків про розвиток митної справи в Україні. Звертає увагу таке твердження: «Свій відбиток на митну справу залишила і монголо-татарська навала. Право на збирання податків ханська адміністрація надавала одноразово із спеціальним знаком – тамгой, клеймом. Це тюркське слово надовго увійшло в нашу термінологію. Термін “тамжіння” – накладання тамги як свідоцтво зібраного податку надовго витіснило поняття “збирання мита”. Замість “митника” з'явився “таможник”, “таможенник”» (Маложен, 2017, с. 144). Проте посилання на конкретні джерела, які б підтверджували сказане, відсутнє. Авторіві цієї статті ще не доводилося зустрічати жодного джерела Великого князівства

Литовського та Корони Польської, які б містили терміни «таможня», «таможенник». Висловлене О. І. Маложон твердження стосується Московії. Свого часу Л. В. Деркач (2000, с. 13) увів до наукового обігу неіснуючі митні збори – евека (замість евекта) та інфука (замість індукта). Ця помилка повторена й у статті О. І. Маложон. Назва урядової установи Московії приказ помилково наведена як наказ (Маложон, 2017, с. 144). Як і в інших розглянутих публікаціях, місця Українській Народній Республіці та Українській Державі тут не знайшлося. У цілому стаття справляє враження студентського реферату.

У період, що розглядається, побачили світ кілька статей про кримінальну відповідальність за контрабанду від початку X ст. до нашого часу. Вони текстуально близькі між собою, оскільки автори користувалися тими самими публікаціями, що видно з бібліографії. Але є й певні відмінності. Зокрема, у статті О. І. Саско (2014) можемо прочитати з посиланням на посібник з основ митної справи про неіснуючі інфуку та евеку. У статті Т. Ніколаєнко та С. Соляра (2021), яка хронологічно завершується початком XX ст., Острогомський митний статут перетворився на Остромський. Розповідаючи про територію України, автори стверджують, що митний пост (застава) називався митною хатою, що, очевидно, є дослівним перекладом з російської установи таможенная изба. Детальніше розглянута відповідальність за контрабанду за законодавством Російської імперії XIX – початку XX ст. Менш деталізованою є стаття Т. В. Барановської (2023) про кримінальну відповідальність за контрабанду від початку X ст. до нашого часу. Потрібно зауважити, що тривалий час вітчизняне законодавство не розрізняло контрабанду і порушення митних правил. Усе охоплювалося поняттям «промито». Так само й поняття кримінальної та адміністративної відповідальності виникають лише з поділом права на галузі, чого не було у середньовіччі та ранньомодерній добі.

Звичайно, ми не можемо однозначно негативно охарактеризувати розглянуті публікації. У статті О. Г. Мельник, М. Є. Адамів й А. В. Тодощука (2018, с. 5-8) на підставі нормативно-правових актів охарактеризовано організаційну структуру митного відомства України періоду Незалежності та зміни у ній, виділено чотири етапи розвитку національної митної системи від 1991 до 2018 р. Так само періоду Незалежності присвятили свою статтю І. Л. Яковенко та Т. Б. Шолкова (2020, с. 339-340). Крім змін у структурі української митниці, вони коротко зупинилися на нормативно-правовому визначенні окремих митних режимів. А. М. Бабюк (2022) виділила п'ять етапів змін у митній системі незалежної України й охарактеризувала кожний з них.

На основі досліджень істориків, практиків та опублікованих джерел О. П. Гребельник (2017)

охарактеризував митну справу за часів Київської Русі. Стаття містить коротке пояснення і схему, що відображає види мита та їх систематизацію. Однак, потрібно висловити й зауваження. Зокрема, автор стверджує, що «поняття митниць стосувалось митних дворів, застав із збору мита або тамги». Але про яку тамгу можна вести мову до підпорядкування руських земель Золотій Орді? І поняття цло (мито, що стягувалося на кордоні), запозичене з Польщі, з'являється значно пізніше: до початку XVI ст. поділу на цло і мито майже не було, унормовується він лише на середину XVI ст. А інформацію про митну хату Т. Ніколаєнко та С. Соляр запозичили саме з цієї статті.

Н. Я. Сай (2010а) на основі матеріалів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові та Державного архіву Львівської області вперше здійснила аналіз правового статусу Львівської митниці під час Другої світової війни, включаючи німецьку окупацію, та у повоєнний період (до 1979 р.). Частково за змістом з цією статтею перегукується інша стаття авторки (Сай, 2010б), однак за рівнем вона поступається попередній. У статті про Львівську митницю перших років незалежності нашої держави Н. Я. Сай правильно констатувала, що проблеми «становлення та розвитку митної справи в окремих регіонах України висвітлені дуже мало». Детально зупинившись на проблемах, які стояли перед новоствореною митною системою, та охарактеризувавши нормативно-правову базу, авторка показала зміни, що відбувалися на вказаній митниці (Сай, 2011в). Із статтею цієї дослідниці «Прикордонно-митна справа в Україні: етапи зародження та становлення» автор не мав змоги познайомитися. У кандидатській дисертації Н. Я. Сай (2011а; 2011б, с.3-4) значно розширила часові рамки, розглянувши на матеріалах Львівської митниці становлення та розвиток митної справи на західноукраїнських землях від IX ст. до 90-х років XX ст. Дослідниця правильно відзначила, що «еволюцію митної справи і митної політики в Західній Україні, потрібно розглядати обов'язково зважаючи на те, що в різні історичні періоди західноукраїнські землі входили до складу Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Польського Королівства, Речі Посполитої, Австрійської імперії, Австро-Угорщини, Другої Речі Посполитої, УРСР (у складі СРСР) та інших держав». Робота виконана на основі матеріалів зазначених архівів, а також Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, нормативно-правових актів, статистично-довідкових матеріалів, в яких відображено діяльність Державної митної служби України. Авторка показала обізнаність з історичними та історико-правовими дослідженнями.

Безперечно, заслуговує бути позитивно відзначена Л. М. Дорофєєва (2019, с. 59-62), котра у підрозділі докторської дисертації, присвяченому формуванню митної системи на території сучасної

України, навела різні варіанти її періодизації, запропоновані науковцями, починаючи з радянського часу і закінчуючи сучасністю. У цілому підрозділ не має суттєвих недоліків, притаманних низці публікацій і розглянутих вище, ґрунтується на широкому колі літератури. У ньому висвітлені етапи від V ст. до н. е до 1991 р., зокрема, входження українських земель до складу різних держав у пізньому середньовіччі та ранньомодерній добі, Українську Народну Республіку та Українську Державу (Дорофеєва, 2019, с. 62-87). Але можна висловити зауваження до певних тверджень. Прикладом такого є речення: «В Російській імперії вже наприкінці XVII ст. була створена централізована митна система, яка охоплювала всю територію держави, а збір митних податків здійснювався за наказом Великої скарбниці» (Дорофеєва, 2019, с. 73). По-перше, наприкінці XVII ст. ще не було Російської імперії, вона була проголошена у 1721 р. По-друге, органи влади називалися наказами, і їх не слід перекладати як накази. Подібне може свідчити про некритичне сприйняття тексту інших авторів. Залучення значного масиву публікацій з історії митних відносин (що, безперечно, слід вітати) стало й причиною певної еkleктичності підрозділу: наприклад, на одній і тій же сторінці дисертантка стверджує, що українській землі ввійшли до складу Російської імперії у середині XVIII ст. і що Україна перебувала у складі Російської імперії з кінця XVII ст. (Дорофеєва, 2019, с. 73).

Потрібно позитивно оцінити розділ 2 «Еволюція митної справи на території України» у згаданому вже підручнику О. П. Гребельника (2014, с. 64-114). Він ґрунтується на опублікованих джерелах та дослідженнях істориків й істориків права, зокрема, М. С. Грушевського, Д. І. Дорошенка, А. Яковлева, О. С. Грушевського, який спеціально досліджував минуле митниці. Окремий підрозділ відведено організації митної справи в Українській Народній Республіці та Українській Державі. Однак, цей підручник у авторів-економістів та авторів-адміністративістів не набув такої популярності, як підручник А. А. Дубініної, С. В. Сорокіної та О. І. Зельніченко.

У цілому слід відзначити досить детальне і, що важливо, без розглянутих вище недоліків висвітлення історії митної справи у підручнику, підготовленому науково-педагогічними працівниками кафедри податків і фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету (Крисоватий, А. І., Герчаківський, С. Д., Дем'янюк, О. Б., Бречко, О. В., Годованець, О. В., Бондаренко, Є. П. ... Крисовата, К. В., 2014, с. 9-61).

За останні п'ятнадцять років було захищено низку докторських та кандидатських дисертацій з історії та історії права, побачили світ монографії й десятки

статей, присвячених історії митних відносин в Україні на різних етапах. Відтак, ми не ставили перед собою завдання розглянути увесь масив публікацій, а свідомо зосередилися на доробкові представників економічної та адміністративно-правової науки у цій царині передовсім з метою з'ясування їхнього наукового рівня й міждисциплінарних зв'язків з відповідними дослідженнями істориків та істориків права.

Висновки.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що у 2010–2023 рр. лише дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, спеціально присвячених історії митних відносин на українських землях у різний час, було захищено три. У збірнику наукових праць «Історія торгівлі, податків та мита», що видавався у 2010–2020 рр., побачили світ майже триста публікацій. Проте значна частина фахівців у галузі економіки та адміністративного права, котрі у зазначений період оприлюднили узагальнюючі статті з історії митної справи в Україні, а також навчальні видання, в яких є історичний розділ, практично необізнані з солідним доробком сучасних вітчизняних істориків, з історичними джерелами (не лише архівними, а й опублікованими), наслідком чого є хибні твердження та пропуски значних часових періодів. Порівняння текстів частини публікацій показує, що автори некритично сприймають і репродукують необґрунтовані положення, висловлені раніше. Краще виглядає ситуація, коли автори-економісти та автори-адміністративісти зосереджуються на історії митної системи незалежної України. Історико-правові студії із зазначеної тематики, які слід оцінити позитивно, представлені доробком лише однієї дослідниці.

Нами, з огляду на обмежений обсяг статті, наведено лише окремі публікації істориків та істориків права, котрі досліджували історію митних установ, митної політики та законодавства на українських землях. Знайомство з цими та іншими публікаціями вказаних авторів розширить знання представників суміжних спеціальностей, а відтак і рівень їхніх наукових досліджень з історії митного законодавства, митних установ тощо.

На наше переконання, невеликі за обсягом статті, в яких автори намагаються охарактеризувати усю багатовікову історію митної справи, а точніше митних відносин в Україні, на сьогоднішній день є непродуктивними. Значно вищу цінність мають студії, в яких розглянуто окремі періоди чи певний аспект даної проблематики, а також дослідження з історії митних відносин у окремій місцевості нашої держави, що сприятиме появі нових синтетичних праць.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Архірейський, Д. В. (2013а). *Радянська митна служба міжвоєнної України*. Дніпропетровськ: АМСУ.
- Архірейський, Д. В. (2013б). *Радянська митна справа в Україні у 1919–1939 роках*. (Автореф. дис. д-ра іст. наук). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
- Архірейський, Д. В., Дячок, О. О., Колесников, К. М., & Морозов О. В. (2007). «Нові» казки про митницю. *Рецензія на: Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси / Авт. кол.: Дідусенко П. М., Пахневський С. А., Лисицький О. В., Костюк В. П., Мавродій Т. С.; під заг. ред. П. М. Дідусенка*. – К.: Софія А, 2005. – 635 с. *Митна справа*, 4. 90-95.
- Бабюк, А. (2022). Митна система України: історико-правовий погляд. *Юридичний вісник*, 1, 15-20. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2297>
- Барановська, Т. В. (2023). Становлення та розвиток кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні: історико-правовий аспект. *Правова позиція*, 1. 5-10. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.1>
- Бережний, В. М. (Уклад.), & Чавикіна Ю. Б. (Уклад.). (2008). *Економічна історія: Електронний підручник для студентів спеціальності «Економіка підприємства» напрямку підготовки «Економіка і підприємництво»*. Харків: ХНАДУ. Відновлено з https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi6zO2JyMz_AhVSs4sKHUoBDIQFnoECCoQAQ&url=http%3A%2F%2Ffiles.khadi.kharkov.ua%2Flaboratorij%2Fitem%2Fdownload%2F2492_06403374e0963fc12542365297689909.html&usg=AOvVaw3cnnhu_iFnwWF20NTvSb7v&opi=89978449
- Гавриленко, О. А. (2010). *Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.)*. (Автореф. дис. д-ра юрид. наук). Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків.
- Гай-Нижник, П. П. (2011). Податкова і митна політика Уряду Директорії УНР. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*, 1 (3). 105-113.
- Гальський, К. С. (2005). *Торгівля і митна справа Запорозької Січі (друга половина XVI – 70-ті рр. XVIII ст.)*. Київ: Панорама.
- Гвоздик-Прицак, Л. (1999). *Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке*. Київ: Обереги.
- Геродот. (1993). *Історії в дев'яти книгах*. (Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького). Київ: Наук. думка.
- Головко, Ю. (Упоряд.). (2007). *Джерела з історії Південної України*. Запоріжжя: «Тандем-У», Т. 8. Формування митної мережі Південної України (1775–1819).
- Головко, Ю. І. (2004). *Джерела з історії митниць Південної України (1775–1819 рр.)*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Запорізький національний університет, Запоріжжя.
- Гребельник, О. П. (2014). *Митна справа: підручник*. 4-те вид. оновл. та доповн. Київ: Центр учбової літератури.
- Гребельник, О. П. (2017). Розвиток митної справи за часів Київської Русі. *Митна безпека: науковий журнал*, 1. 26-34.
- Деркач, Л. (2000). *Українська митниця: вчора, сьогодні, завтра*. Вид. 2-е, доп. Київ.
- Дідусенко, П. М., Пахневський, С. А., Лисицький, О. В., Костюк, В. П., & Мавродій, Т. С. (2005). *Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси*. Київ: Софія А.
- Дорофєєва, Л. М. (2019). *Адміністративно-правове регулювання організації та діяльності митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України*. (Дис. д-ра юрид. наук). Ужгородський національний університет, Ужгород. Відновлено з <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20883>
- Дубініна, А. А., Сорокіна, С. В., & Зельніченко О. І. (2010). *Митна справа*. (Підручник). Київ: Видавничий дім «Професіонал»; Центр навчальної літератури.
- Дячок, О. (2015). Правове регулювання економічних питань у Великому князівстві Литовському: сучасна українська історіографія. *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, (III, с. 332-348). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Дячок, О. О. (2013а). Джерела до історії торгових, митних і податкових відносин у Галицько-Волинському князівстві. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*, 1(7), 46-56.
- Дячок, О. О. (2013б). Нормативно-правове регулювання митних відносин у Великому князівстві Литовському XVI ст. *Український історичний журнал*, 1, 29-39.
- Дячок, О. О. (2013в). Післяісторія появи однієї книги про розвиток митної справи в Україні. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*, 2013, 2 (8), 30-36.
- Дячок, О. О. (2016). Збірник наукових праць «Історія торгівлі, податків та мита» (2010–2015 рр.) у кількісних показниках. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*, 1-2 (13-14), 7-18.
- Дячок, О. О. (2020). Збірник наукових праць «Історія торгівлі, податків та мита» у 2016–2019 рр.: кількісні показники. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*, 1 (21), 5-11.
- Жеребцова, Л. Ю. (2008). *Формування митної системи на українських землях Великого князівства Литовського: джерела і методи дослідження*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
- Ковальський, В. К. (2000). *Становлення та розвиток митної справи на Півдні України з давніх часів до 1917 року (на прикладі Миколаївської митниці)*. Одеса: Юридична література.
- Ковальський, В. К. (2004). *Становлення та розвиток митної справи на Півдні України з давніх часів до 1917 року (на матеріалах Миколаївської митниці)*. (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Одеська національна юридична академія, Одеса. Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21FMT=fullw&S21ALL=%28<%2E>A%3DKовальський%20V%2E%20K%2E%24<%2E>%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STNВи=1&S21REF=10&S21CNR=2
- Колесников, К. М. (2012). *Митні відносини в Північному Причорномор'ї римської доби: проблеми інтерпретації*. (Монографія). Дніпропетровськ: АМСУ.

- Колесников, К. М. (2013). *Митні відносини в Північному Причорномор'ї античної доби: проблеми інтерпретації*. (Автореф. дис. д-ра іст. наук). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
- Колесников, К. М., Архирейський, Д. В., Дячок, О. О., Морозов, О. В., Шуляк, С. В., Бочаров, Д. О., & Дук, Н. М. (2010). *Історія митної діяльності: Україна в європейському контексті: Наукове видання*. Київ, Одеса: Пласке.
- Колесников, К. М., Морозов, О. В., Виноградов, Г. М., Дячок, О. О., Архирейський, Д. В., Дук, Н. М. Павлов, А. П. (2006). *Історія митної справи в Україні*. (Монографія). Київ: Знання.
- Крисоватий, А. І., Герцаківський, С. Д., Дем'янюк, О. Б., Бречко, О. В, Годованець, О. В., Бондаренко, С. П. Крисовата, К. В. (2014). *Митна справа: підручник*. Тернопіль: ВПЦ «Екон. думка ТНЕУ».
- Лемеха, Р. І. (2020). Історія становлення та розвитку інституту митних режимів в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*, 31 (70), 5, 57-62. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.5/11>
- Лемеха, Р. І. (2021). *Теоретико-методологічні та правові засади митних режимів в Україні*. (Дис. д-ра юрид. наук). Запорізький національний університет, Запоріжжя. Відновлено з http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Lemekha.pdf
- Ліцовева, О. (2003а). Офіційні та неофіційні митні тарифи Гетьманщини першої половини XVIII ст. *Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал*, 3 (352), 88-96.
- Ліцовева, О. В. (2003б). *Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII ст.* (Автореф. дис. канд. іст. наук). Київський національний університет, Київ.
- Маложон, О. І. (2017). Історія виникнення і розвитку митної справи в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2, 143-147.
- Мельник О. Г., Адамів М. Є., & Тодошук А. В. (2018). Історія розвитку митної системи України: ключові проблеми та здобутки в умовах європейської інтеграції. *Економіка та держава*, 10, 4-9. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.4
- Митний кодекс України. № 4495-VI ст. 4 част. 1 пункт 25. (2012).
- Молчанов, В. Б. (2009). В. М. Орлик. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період (рецензія). *Український історичний журнал*, 4, 214-218.
- Морозов, О. В. (2010). Митні відносини в гетьманській Україні в першій половині XVIII ст. *Грані*, 3 (71), 7-11.
- Морозов, О. В. (2012). *Діяльність митних органів Російської імперії в українських губерніях (XVIII – початок XX ст.)*. (Автореф. дис. д-ра іст. наук). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
- Морозов, О. В. (2013). *Митна система Російської імперії в українських губерніях XVIII – початок XX ст.* (Монографія). Дніпропетровськ: АМСУ.
- Найденко, О. Є., Єніна, А. О., & Костяна, О. В. (2018). Основні аспекти становлення та розвитку митної справи в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 23, 506-511. Відновлено з <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/98.pdf>
- Ніколаєнко, Т., & Соляр, С. (2021). Генеза відповідальності за контрабанду від витоків до початку XX ст. *Публічне право*, 1 (41), 124-133. <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-41-13>
- Орлик, В. М. (2008). Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*, 5, 187-195.
- Сай, Н. Я. (2010а). Правове становище Львівської митниці в роки Другої світової війни та в повосний період. *Право і безпека*, 3 (35), 51-55.
- Сай, Н. Я. (2010б). Становлення і розвиток митної справи на західноукраїнських землях у період їх перебування у складі Української РСР (СРСР). *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*, 5, 258-261.
- Сай, Н. Я. (2011а). *Становлення та розвиток митної справи на західноукраїнських землях з IX ст. до 90-х рр. XX ст. (на матеріалах Львівської митниці)*. (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів. Відновлено з <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/371/1/Сай%20автореферат.pdf>
- Сай, Н. Я. (2011б). *Становлення та розвиток митної справи на західноукраїнських землях з IX ст. до 90-х рр. XX ст. (на матеріалах Львівської митниці)*. (Дис. канд. іст. наук). Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів. Відновлено з <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/372/1/Сай%20Дисертація.pdf>
- Сай, Н. Я. (2011в). Становлення та розвиток митної справи у перші роки незалежності України (на матеріалах Львівської митниці). *Митна справа*, 1, 71-78.
- Сандровський, К. К. (2000). *Таможенне право в Україні: учебное пособие для студентов юрид. вузов и факультетов*. Київ: Вентури.
- Саско, О. (2014). Генеза кримінальної відповідальності за контрабанду. *Історико-правовий часопис*, 1(3), 107-112.
- Смолій, В. А. (Відп. ред.). (2011). *Економічна історія України.. Історико-економічне дослідження: в 2 т.* Київ: Ніка-Центр (Т. 1-2).
- Тимошук, О. В. (2000). *Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)*. (Монографія). Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ.
- Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657*. (1998). Київ: Видавничий дім «Альтернативи».
- Філіппова, С. В., Масленников, Є. І., & Іванова, К. В. (2012). Дослідження розвитку митної справи в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*: Зб. наук. пр., 20, 98-101.
- Чорний, В. Б. (2000). *Україна і митна справа. Історичний нарис*. Київ: Комп'ютерно-видавничий, інформаційний центр «КВІЦ».
- Чухліб, Т. (2010). «Цісар Турецький дозволяє Козацькому війську та його державі плавати по Чорному морю...»: політичні відносини українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи. *Україна в Центральній-Східній Європі: Зб. наук. пр.*, 9-10, 93-135.
- Яковенко, І. Л., & Шолкова Т. Б. (2020). Історія становлення та розвитку правового регулювання митних органів та митних режимів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 8, 338-341. Відновлено з http://www.lsej.org.ua/8_2020/85.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/83>

REFERENCES

- Arkhireiskiy, D. V. (2013a). *Soviet customs affairs in Ukraine in the years 1919-1939*. (Thesis for a doctor's degree). Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk.
- Arkhireiskiy, D. V. (2013b). *Soviet customs service of interwar Ukraine*. (Monograph). Dnipropetrovsk: AMSU.
- Arkhireiskiy, D. V., Diachok, O. O., Kolesnykov, K. M., & Morozov, O. V. (2007). «New» tales about customs. *Critique of: Essays on the history of customs affairs and customs legislation of Ukraine-Rus / author's collective* Didusenko P. M., Pakhnevskiy S. A., Lysytskyi O. V., Kostyuk V. P., Mavrodii, T. S.; edited by P. M. Didusenko – Kyiv: Sofia A, 2005. – 635 p. *Mytna sprava – Customs business*, 4, 90-95.
- Babiuk, A. (2022). Customs system of Ukraine: historical and legal overview. *Legal Bulletin*, 1, 15-20. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2297>
- Baranovska, T. V. (2023). Establishment and development of criminal liability for smuggling in Ukraine: historical and legal aspect. *Legal position*, 1, 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.1>
- Berezhny, V. M. (Compil.), & Chavykina, Yu. B. (Compil.). (2008). *Economic history: Electronic textbook for students of the specialty «Economics of enterprise» in the field of training «Economics and entrepreneurship»*. Kharkiv: KhNADU, Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi6zO2JyMz_AhVSS4sKHUDoBDIQFnoECCoQAQ&url=http%3A%2F%2Ffiles.khadi.kharkov.ua%2Flaboratoriji%2Fitem%2Fdownload%2F2492_06403374e0963fc12542365297689909.html&usg=AOvVaw3cnnhu_iFnwWF20NTvSb7v&opi=89978449
- Chornyi, V. B. (2000). *Ukraine and customs affairs. Historical essay*. Kyiv: Computer publishing, information center «KVITs».
- Chukhlib, T. (2010). «Turkish emperor allows to Cossack Army and its country to sail the Black Sea...»: Political relations of Ukrainian hetmans with sultan Mehmed IV Avci. *Ukraine in East-Central Europe*, 9-10, 93-135.
- Customs Code of Ukraine*. No. 4495-VI Art. 4 parts 1 clause 25. (2012).
- Derkach, L. (2000). *Ukrainian customs: yesterday, today, tomorrow*. Edition 2, supplemented. Kyiv.
- Diachok, O. (2015). The legal regulation of economic issues in the Grand Duchy of Lithuania: modern Ukrainian historiography. *Ukraina Lithuanica: Studies on History of the Grand Duchy of Lithuania*. (III, pp. 332-348). Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine.
- Diachok, O. O. (2013a). After-history of the edition of a book on the development of customs in Ukraine. *History of trade, taxes and duties: collection of scientific papers*, 2(8), 30-36.
- Diachok, O. O. (2013b). Legal and Normative Regulation of Customs Relations in the Grand Duchy of Lithuania in XVth. *Ukrainian historical magazine*, 1, 29-39.
- Diachok, O. O. (2013c). Sources for the history of trade, customs and tax relations in Galicia-Volyn principality. *History of trade, taxes and duties: collection of scientific papers*, 1(7), 46-56.
- Diachok, O. O. (2016). Collection of scientific papers «History of trade, taxes and duties» (2010–2015) in quantitative terms. *History of trade, taxes and duties: collection of scientific papers*, 1-2(13-14), 7-18.
- Diachok, O. O. (2020). «History of Trade, Taxes and Duties» Collection of scientific papers in 2016–2020: Quantitative Metrics. *History of trade, taxes and duties: collection of scientific papers*, 1(21), 5-11.
- Didusenko, P. M., Pakhnevskiy, S. A., Lysytskyi, O. V., Kostyuk, V. P., & Mavrodii, T. S. (2005). *Essays on the history of customs affairs and customs legislation of Ukraine-Rus*. Kyiv: Sofia A.
- Dorofeieva, L. M. (2019). *Administrative and legal regulation of the organization and activity of customs authorities in the context of the European integration choice of Ukraine*. (Master's thesis). Uzhhorod National University, Uzhhorod. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20883>.
- Dubinina, A. A., Sorokina, S. V., & Zelnichenko O. I. (2010). *Customs business*. (Textbook). Kyiv: «Professional» Publishing House, Center for Educational Literature.
- Filippova, S. V., Maslennikov, Ye. I., & Ivanova, K. V. (2012). Research on the development of customs affairs in Ukraine. *Scientific notes of National University «Ostroh Academy»*. «Economy» series: collection of scientific papers, 20, 98-101.
- Gavrylenko, A. A. (2010). *Formation and development of the antic states and law in the Northern Black Sea coastland (the end of the VII century B.C. – the first half of the VI century A.D.)*. (Thesis for a doctor's degree). Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv.
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2011). Tax and customs policy of the Government of the UPR Directory. *History of trade, taxes and duties: collection of scientific papers*, 1(3), 105-113.
- Halskyi, K. Ye. (2005). *Trade and customs affairs of Zaporizhzhya Sich (second half of the 16th - 70s of the XVIIIth century)*. Kyiv: Panorama.
- Herodotus. (1993). *The Histories in nine books*. (Translation, preface and notes by A. O. Biletskyi). Kyiv: Nauk. dumka.
- Holovko, Yu. (Compil.). (2007). *Sources from the history of Southern Ukraine*. Zaporizhzhia: «Tandem-U», Vol. 8. Formation of the customs network of Southern Ukraine (1775–1819).
- Holovko, Yu. I. (2004). *Sources from the history of the customs of Southern Ukraine (1775–1819)*. (Thesis for the degree of Candidate). Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia.
- Hrebelyk, O. P. (2014). *Customs business: a textbook*. 4th type update and additional Kyiv: Center for Educational Literature.
- Hrebelyk, O. P. (2017). Development of customs affairs in Kievan Rus' times. *Customs security: a scientific journal*, 1, 26-34.
- Hvozdyk-Pritsak, L. (1999). *The economic and political vision of Bohdan Khmelnytskyi and its implementation in the Zaporozhian Army state*. Kyiv: Oberehy.
- Kolesnykov, K. M. (2012). *Customs relations in the Northern Black Sea region of the Roman era: problems of interpretation*. (Monograph). Dnipropetrovsk: AMSU.
- Kolesnykov, K. M. (2013). *Customs relations in the Northern Black Sea region of antiquity: problems of interpretation*. (Thesis for a doctor's degree). Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk.

- Kolesnykov, K. M., Arkhireiskiy, D. V., Diachok, O. O., Morozov, O. V., Shuliak, S. V., Bocharov, D. O., & Duk, N. M. (2010). *History of customs activity: Ukraine in the European context: Scientific edition*. Kyiv, Odesa: Plaske.
- Kolesnykov, K. M., Morozov, O. V., Vynohradov, H. M., Diachok, O. O., Arkhireiskiy, D. V., Duk, N. M. ... Pavlov, A. P. (2006). *History of customs affairs in Ukraine*. (Monograph). Kyiv: Znannia.
- Kovalskiy, V. K. (2000). *The achievement and the development of customs practice in the South of Ukraine from ancient times till 1917 (on the example of Mykolaiv Customs)*. Odesa: Yurydychna literatura.
- Kovalskiy, V. K. (2004). *The achievement and the development of customs practice in the South of Ukraine from ancient times till 1917 (in the basing on Mikolaiv Customs House)*. (Thesis for the degree of Candidate). Odessa National Academy of Law, Odesa. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis64.exe?C21COM=S&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21FMT=fullw&S21ALL=%28<%2E>A%3DКовальський%20B%2E%20K%2E%24<%2E>%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STNBи=1&S21REF=10&S21CNR=20
- Krysovatyi, A. I., Herchakivskiy, S. D., Demianiuk, O. B., Brechko, O. V., Godovanets, O. V., Bondarenko, E. P. ... Krysovata, K. V. (2014). *Customs business: a textbook*. Ternopil: VOC «Econ. the opinion of TNEU».
- Lemekha, R. I. (2020). History of formation and development of the institute of customs regimes in Ukraine. *Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavrta National University. Series: legal sciences*, 31(70), 5, 57-62. DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.5/11>
- Lemekha, R. I. (2021). *Theoretical-methodological and legal bases of customs regimes in Ukraine*. (Master's thesis). Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia. Retrieved from http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Lemekha.pdf
- Litsoieva, O. (2003a). *Customs affairs in the Hetman region in the second half of the XVII–XVIII centuries*. (Thesis for the degree of Candidate). Kyiv National University, Kyiv.
- Litsoieva, O. (2003b). Official and unofficial customs tariffs of the Hetmanate of the first half of the XVIIIth century. *Kyivan antiquity: scientific historical and philological journal*, 3(352), 88-96.
- Malozhon, O. I. (2017). The history of the origin and development of customs affairs in Ukraine. *Scientific bulletin of public and private law*, 2, 143-147.
- Melnyk, O. H., Adamiv, M. Ye., & Todoshchuk, A. V. (2018). The history of Ukrainian Custom System Development: Key Problems and Achievements in Term of European Integration. *Economy and state*, 10, 4-9. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.4
- Molchanov, V. B. (2009). V. M. Orlyk. Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period (critique). *Ukrainian historical magazine*, 4, 214-218.
- Morozov, O. V. (2010). Customs relations in Hetman Ukraine in the first half of the XVIIIth century. *Grani*, 3(71), 7-11.
- Morozov, O. V. (2011). *The customs system of the Russian Empire in the Ukrainian provinces of the XVIII – beginning of XX centuries*. (Monograph). Dnipropetrovsk: AMSU.
- Morozov, O. V. (2012). *Activities of customs bodies of the Russian Empire in Ukrainian provinces (XVIII – beginning of XX centuries)*. (Thesis for a doctor's degree). Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk.
- Naidenko, O. Ye., Yenina, A. O., & Kostiana, O. V. (2018). The Main Aspects of the Formation and Development of Customs in Ukraine. *Global and national economic problems*, 23, 506-511. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/98.pdf>
- Nikolaenko, T., & Soliar, S. (2021). The genesis of responsibility for smuggling from its origins to the early XX century. *Public law*, 1(41), 124-133. <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-41-13>
- Orlyk, V. M. (2008). Methodological aspects of the study of tax policy problems in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the first half of the XIXth century. *Ukrainian historical magazine*, 5, 187-195.
- Sandrovskij K. K. (2000). *Customs law in Ukraine: a textbook for students of law schools and faculties*. Kiev: Venturi.
- Sasko, E. (2014). Genesis of Criminal Liability for Contraband. *Historical and legal journal*, 1(3), 107-112.
- Say, N. Ya. (2010a). Formation and development of customs affairs in the western Ukrainian lands during their stay as part of the Ukrainian SSR (USSR). *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*, 5, 258-261.
- Say, N. Ya. (2010b). The legal position of the Lviv Customs during the Second World War and in the post-war period. *Law and security*, 3 (35), 51-55.
- Say, N. Ya. (2011a). Formation and development of customs affairs in the first years of Ukraine's independence (based on the materials of Lviv Customs). *Customs business*, 1, 71-78.
- Say, N. Ya. (2011b). *Formation and Development of Customs Matter on the Western Ukrainian Lands from the 9th century until 90-s of the 20th century (on the materials of Lviv Customs-house)*. (Thesis for the degree of Candidate). Lviv State University of Internal Affairs, Lviv. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/371/1/Сай%20автореферат.pdf>
- Say, N. Ya. (2011c). *Formation and Development of Customs Matter on the Western Ukrainian Lands from the 9th century until 90-s of the 20th century (on the materials of Lviv Customs-house)*. (Dissertation of the candidate of sciences). Lviv State University of Internal Affairs, Lviv. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/372/1/Сай%20Дисертація.pdf>
- Smoliy, V. A. (Ed.). (2011). *Economic history of Ukraine*. Historical and economic research: in 2 volumes. Kyiv: Nika Center (Vol. 1-2).
- Station wagons of Bohdan Khmelnytskyi 1648–1657*. (1998). Kyiv: «Alternatives» publishing house.
- Tymoshchuk, O. V. (2000). *Security apparatus of the Ukrainian State (April – December 1918)*. (Monograph). Kharkiv: Publishing House of the University of Internal Affairs.
- Yakovenko, I. L., & Sholkova, T. B. (2020). The history of establishment and development of legal regulation of customs authorities and customs regimes in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 8, 338-341. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/8_2020/85.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/83>
- Zherebtsova, L. Y. (2008). *The formation of the customs system in the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania: sources and methods of research*. (Thesis for the degree of Candidate). Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk.